

A rendszer elindítása

A CD-ROM-kiadványok integrálása a könyvtári gyűjteménybe időt, munkaráfordítást és pénzt igényelt. A több mint 600 lemez katalogizálása, megjelölése és vonalkódokkal való ellátása igen költséges volt. A CD-ROM munkaállomások kiépítése sok száz munkaórát vett igénybe. A keresőprogramok installálása és tesztelése, valamint beépítése a menübe egy kiadványnál átlagosan három órán át tartott. A speciális problémák megoldására külön programokat kellett írni.

Az egyetemi könyvtár tapasztalatai szerint egy számítástechnikai szakember nagy segítséget jelent a CD-ROM szoftver installálásában és a munkaállomások üzemeltetésében. Viszont a CD-ROM-kiadványok beépítése a könyvtár gyűjteményébe a hivatásos könyvtáros feladata. A könyvtárnak egy ezzel a feladattal megbízott könyvtárost kellett kineveznie ahhoz, hogy a munkát hatékonyan el lehessen látni.

Az Idahói Egyetemi Könyvtár elvégezte a CD-ROM-gyűjtemény integrálását a könyvtár állományába. Az olvasók a könyvtári katalógus segítségével azonosítják a CD-ROM-kiadványokat és dokumentációjukat, kiveszik a lemezeket a referenzpultnál, és többnyire valamelyik általános célú munkaállomáson dolgoznak velük. A keresőszoftverhez való hozzáférés cím és helyszám szerint szervezett menük alapján történik. A leírt megoldás lehetővé teszi a könyvtárnak, hogy nagyszámú CD-ROM-kiadványát minimális berendezéssel tudja egyszerűen, de hatékonyan hozzáférhetővé tenni.

/BOLIN, R. L.: A model CD-ROM library: The University of Idaho experience. = *Library Hi Tech*, 13. köt. 3. sz. 1995. p. 94–100./

(Roboz Péter)

Kísérlet egy 99%-os kémiai szakkönyvtár megvalósítására: a periodikagyűjtemény kiegészítése dokumentumküldő szolgáltatással

A 90%-os könyvtár fogalma azt jelenti, hogy a könyvtár olvasóköre igényeinek 90%-át képes kielégíteni. Ez a szint kellően magas ahhoz, hogy az olvasók elégedettek legyenek, de még nem igényel aránytalanul nagy erőfeszítéseket a könyvtár fenntartójától. Az utóbbi évtizedekben a 90%-os elégedettségi szint a könyvtári szolgáltatások világszerte elterjedt minőségi követelménye lett. A *University of Illinois at Urbana-Champaign (UIUC) Kémiai Könyvtárának* periodikagyűjteményét is ennek a követelménynek megfelelően alakították ki, amikor az előfizetési díjak drámai emelkedése és a szorongató költségvetési helyzet miatt az állomány felülvizsgálatára kényszerültek. Különös gondossággal kellett eljárniuk, hiszen a kémia „periodikafüggő” szakterület, a vegyészek hivatkozásai 93,6%-ában periodikákat idéznek.

DDS-kísérlet a UIUC Kémiai Könyvtárában

A nehézségek csúcán, mikor a gyűjteményt új címekkel csak más előfizetések lemondása árán lehetett bővíteni, kidolgoztak egy kísérleti projektet: pótolhatók-e decentralizált dokumentumküldő szolgáltatások (*document delivery service = DDS*)

bevetésével az olyan címek, amelyek nincsenek meg a UIUC-ban, vagy megvoltak, de lemondattak, amelyek beszerzését a könyvtár nem engedheti meg magának? Minthogy „mindig mindenkit” lehetetlen kielégíteni (100%-os könyvtár), arra voltak kíváncsiak, elérhető-e gazdaságosan egy 90% fölötti elégedettségi szint dokumentumszolgáltatók vagy más fejlődőben lévő „technikák” integrálásával, és hogyan fogadják mindezt az olvasók.

1993-ban a UIUC Kémiai Könyvtára adományban részesült. Az állománygyarapításra kapott összeg egy részét (3000 USD) a kísérlet költségeire fordították. Az egyszerűség kedvéért a kísérletbe csak egyetlen szolgáltatót vontak be, a *Chemical Abstracts Document Delivery Service-t* (CA DDS). A választásban a CA egyedülálló gyűjtőköre, jó hírneve, az online rendelés lehetősége játszott szerepet, és az, hogy minden cikkre azonos (3 USD) szerzői jogdíjat számolnak fel.

A szolgáltatás minden természettudományi kar graduate vagy postdoctoral hallgatója, oktatója és kutatója számára ingyen állt rendelkezésre (az undergraduate hallgatókat nem vonták be a kísérletbe). Az olvasókat figyelmeztették: a projekt a 3000 USD elköltésekor véget ér.

DDS vagy KKK?

A kísérleti szolgáltatás különbözött a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés (KKK) másolatküldő szolgáltatásától. A Kémiai Könyvtár a campus négy kémiai épülete közül az egyikben helyezkedik el, az olvasók itt adhatták fel megrendeléseiket nemcsak személyesen, de e-mailen, telefonon vagy faxon is. Ez lehetővé tette, hogy a felhasználók megszokott, kényelmes körülmények között adhassák elő kívánságukat, azt is tudták, kihez fordulhatnak kérdéseikkel, problémáikkal. Habár a Kémiai Könyvtár kínál KKK-szolgáltatást is, az olvasók ritkán választották ezt, elsősorban a hosszú kézbesítési idő miatt. A DDS sokkal gyorsabb: a dokumentumokat 5 munkanapon belül kézbesítették, szemben a központosított, klasszikus KKK legalább 2 hetével.

A rendelések megoszlása

A 3000 dollár 6 és fél hónapra volt elég. 1993. október 15-e és 1994. április 30-a között a könyvtár 234 folyóiratcikkre, szabadalomra és konferenciaközleményre kapott megrendelést. A legtöbb kérés (84%) olyan anyagokra érkezett, amelyek nem voltak meg a UIUC könyvtáraiban. 5% vonatkozott kötetesen levő, 6% hiányzó kötetek, füzetek cikkeire, és 5% olyan cikkekre, amelyekből hiányoztak oldalak. Csak 31 cikket kértek (13%) olyan folyóiratból, amelyet az egyetem könyvtárai korábban lemondtak. 19 kérést (8%) lehetett a UIUC könyvtáraiból kielégíteni.

A rendelések többsége (82%) folyóiratcikk volt. A konferenciaközlemények a kérések 10%-át tették ki, a külföldi szabadalmak 8%-ot számláltak. Ezek a számok a vegyészek „folyóiratfüggését” és a Chemical Abstracts állományát egyaránt tükrözik. A megrendelések 66%-a graduate, 5%-a postdoctorate hallgatóktól, 14%-a oktatóktól és 10%-a a kutatóktól érkezett. A könyvtár személyzete 5%-nyit rendelt a hiányzó vagy sérült oldalak pótlására.

Az olvasók kétféle kézbesítési formát választhattak. Csak 12%-uk kérte a két napnál gyorsabb kézbesítést, a többségnek (88%) elfogadható volt a 3–5 nap (rendes levél). Az olvasók szabadon választhattak, de közölték velük, hogy a sürgős többre kerül, és hogy a szolgáltatás annál hamarabb szűnik meg, minél több sürgős megrendelést adnak fel. Talán ez az információ növelte a rendes megrendelések számát.

Költségek és szerzői jog

A 234 kérésből 19 dokumentum (8%) volt megtalálható a UIUC többi könyvtárában, a CA DDS 179-et (77%) teljesített, 36 kérés (15%) teljesítetlen maradt. A dokumentumszolgáltatóknak

3001,00 dollárt fizettek (16,76 USD/dokumentum). Az előkészítő online keresések, online rendelések 246,78 dollárba kerültek, a közreműködő munkatársak munkaidejének (heti 5 óra 26 hétig) költsége 947,10 USD, vagyis a „bruttó” költség 4195,88 USD, azaz 17,93 USD/dokumentum volt. A UIUC Kémiai Könyvtárának kísérleti DDS-szolgáltatása olcsóbbnak bizonyult a más könyvtárak beszámolóiban leírt 20–40 dolláros szolgáltatásoknál. Ennek érdekében külön erőfeszítéseket is tettek. Az online kapcsolatokat 17 óra utánra korlátozták, bibliográfiai adatok helyett az „abstract number” szerint rendeltek (ez 4–8 dollár megtakarítás rendelkezésként), mindig ellenőrizték, nincs-e meg a dokumentum helyben, és olyan szolgáltatót választottak, amely a szerzői jogdíjakra átalánydíjat számít fel.

A megrendelések 93%-ánál fizettek szerzői jogdíjat, összesen 447 dollárt. Fontos körülmény, hogy a CA DDS minden lehetséges esetben 3 dollár átalány-jogdíjat számláz. A költségeknek ennél az eleménél meg kell jegyezni, hogy a kereskedelmi dokumentumszolgáltatók többsége a kiadó által megszabott szerzői jogdíjnak megfelelő díjat számít fel. Ez a díj drámai hatással lehet a dokumentum összköltségére, és ismeretlen komponenssel nehezíti a teljes beszerzési költség kiszámítását.

Hiányosságok

A 234 keresett dokumentumból 36-ot (15%) nem lehetett a CA DDS-től beszerezni. Már a kísérlet legelején nyilvánvalóvá vált, hogy több dokumentumszolgáltatóra volna szükség. Noha a CA állománya a legjobb gyűjtemény kémiai folyóiratokból és szabadalmakból, néha nem tud az utolsó három hónapban megjelent dokumentumokkal szolgálni. A Chemical Abstracts-féle alapos feltárás kétségtelenül rendkívül értékes tesztvégytermékét, a CA Indexeit, ez azonban azzal jár, hogy három hónapba is beletelik, mire egy cikk megrendelhető a CA DDS-nél. A könyvtár online katalógusán át elérhető Current Contents indexben az olvasók gyakran találtak olyan egészen friss cikkeket, amelyek sem a könyvtárban, sem a CA DDS-nél nem voltak még meg. Ezen a problémán kurrens dokumentumokkal foglalkozó szolgáltató segíthet, például az ISI Genuine Article.

A CA csak az eredeti cikkeket tárja fel, így a cikkkordításoknak nincs kivonatszámuk (azaz dokumentumrendelési számuk); megvannak ugyan a CA-nál, de csak bibliográfiai adataik alapján rendelhetők meg. A fordítások beszerzéséhez megint csak további szolgáltatóra volna szükség. Egyes cikkek, szabadalmak és konferenciaanyagok olyan szegényesen feltártak (vagy sosem indexelték azokat), hogy lehetetlen fellelni, és így bármely

szolgáltatónál megrendelni őket. A kísérlet során nem teljesített 15%-nyi kérést a klasszikus könyvtárközi kölcsönzéshez irányították át, további sorukat azonban már nem követték nyomon.

Olvasói vélemények

A kísérlet végén kérdőívet küldtek a szolgáltatás mind a 94 felhasználójának. Összesen 38 ívet (40%) küldtek vissza (a szerény válaszarány a vizsgaidőszaknak tudható be). A használók túlnyomó többsége általában elégedett volt a szolgáltatással („egyet” vagy „kettőt” senki sem adott, „hármast” 13%, „négyest” 29%, „ötöst” 58%), a kézbesítési idővel (1, gyenge: 3%; 2: 5%; 3, OK: 31%; 4: 33%; 5, nagyszerű: 28%) és a rendelt cikkek használhatóságával (1, haszontalan: 0; 2: 0; 3, némileg: 23%; 4: 28%; 5, nagyon: 49%).

Arra a kérdésre, hogy érdemes-e időt és pénzt megtakarítani a megrendelést előkészítő kivonatkeresést lehetővé tenni, a legtöbben úgy vélték, a kivonat segít a közlemény hasznosságának megítélésében (1, nem segít: 11%; 2: 0; 3, némileg: 24%; 4: 30%; 5, nagyon: 35%). A 38 válaszból 37 ismét használná a szolgáltatást, ha azt végleg bevezetnék, sőt, többségük még fizetni is hajlandó volna érte egy kisebb díjat (3-5 dollárt tizennyolcan, 5-7 dollárt hárman, annál is többet ketten), és csak tizenketten nem lennének hajlandók fizetni.

A UIUC Kémiai Könyvtárának olvasói tisztában vannak a folyóiratárak és a költségek emelkedésével, tudnak az előfizetések lemondásáról is; rendelkezésükre állnak a használati statisztikák, a roppant lemondási listák, a nehéz költségvetési döntések. Az egyik kérdés így szólt: „Alkalmas-e ez a fajta dokumentumszolgáltatás az alkalmasszerűen használt vagy a lemondott lapok cikkeinek beszerzésére?” A 38 válaszból 34 igennel válaszolt, és csak egy mondott nemet. Az igények gyors kielégítése, az ingyenes, barátságos szolgáltatás meggyőzte a folyóirat-lemondásokkal gyötört olvasókat. Felismerték, hogy a DDS, ha könnyen hozzáférhető és megbízható szolgáltatással társul, elfogadható helyettesítője az előfizetésnek.

A siker döntő eleme az olvasónak nyújtott segítség. A kérdőív rákérdezett: „Használná-e ezt a szolgáltatást akkor is, ha a Központi Könyvtárba telepítenék?” A válaszok 19 „igen” és 14 „nem” között oszlottak meg, 2 „talán”-nal kiegészülve. Az egyetértők nyilván a szolgáltatás előnyei (ingyenes, gyors dokumentumküldés) okán készek így is használni. Meglepő azoknak a száma (16,46%), akik csak a decentralizált, fiókkönyvtári szolgáltatást használnák.

Megkérdezték, hogyan értesült az olvasó a kísérletről. Legtöbbjüknek a könyvtár tájékoztató pultjánál hívták fel a figyelmét a szolgáltatásra

(24,53%), vagy a könyvtárostól kaptak a nyomtatott ismertetőt (14,31%). Más UIUC-könyvtárakban értesült 3 (7%), kollégáktól 2 (4%), máshonnan 2 (4%). E válaszok mutatják, mennyire fontos a decentralizált, testre szabott szolgáltatás. A többség korábban is a Kémiai Könyvtár olvasója volt, és a DDS dokumentumbeszerzési módszereik egyike lett. Egyikük azt írta: „nélkülözhetetlen, és fenn kell maradnia, e nélkül egyes cikkek beszerezhetetlenek”.

Állományelemzés

A megrendelésekben kifejeződő igények lehetőségét kínálták annak felmérésére, mire van szükségük az olvasóknak. A 6 és fél hónap alatt 136 folyóiratból kértek cikket; háromból négyet-négyet, 27-ből kettőt vagy hármat, és 106-ból (78%) csak egyet-egyet. 111 folyóirat (82%) sosem volt meg a UIUC-n, az ilyen (pl. orvosi) lapok iránti igények minimális, gyűjtőkörön kívül esőknek tekintendők. A korábban a UIUC valamelyik könyvtárában járatott, de lemondott folyóiratok száma 25 (18%), többségük közül (20 esetben) csak egyetlen cikket rendeltek. Ez a kis szám igazolja a korábbi lemondó döntéseket, amelyek egy 1988 és 1993 között végzett használatvizsgálaton alapultak: a lemondott periodikákat vagy keveset használták, vagy nagyon magas volt az egy használatra jutó költségük.

Az egyetlen olyan lemondott folyóiratot, amelyre négy rendelés érkezett, magas előfizetési díja és az egy használatra eső költség miatt mondták le. Nyilván gazdaságosabb egyes cikkeket beszerezni olyan folyóiratokból, amelyeknek az egy használatra eső költsége magas (drága és keveset olvassák), mint viselni a teljes előfizetési díj terhét. Az is világos, hogy minden címet meg kell vizsgálni, és össze kell vetni az éves költségeket a használattal, mielőtt döntés születik az előfizetésről vagy a dokumentumküldéssel való helyettesítésről.

Az elfogadhatatlan költség/használat arány egyértelmű, pl. ha egy több ezer dolláros folyóiratot évente csak egyszer olvasnak. Ugyanakkor a könyvtár költségvetésétől és az olvasói igényektől függően a magas költség/használat arány is elfogadható lehet. A UIUC Kémiai Könyvtárában a még elfogadható érték 200 USD/használat körül ingadozik, az ennél költségesebb folyóiratok előfizetését lemondták. Az évi 200 USD/használat költségű folyóirat és a 17 USD dokumentumszolgáltatói árú cikk között azonban nyilvánvalóan nagy különbség van. Elfogadják-e az olvasók egy olyan folyóirat lemondását, amelynek egyszeri használata legfeljebb 50 dollárba kerül, vagy amelyet évente 30-nál többször használnak? A kísérlet azonban az adott állományból fakadó szolgáltatási

színvonal emelésének lehetőségeit vizsgálta, és nem a 90%-os periodikagyűjtemény dokumentumküldéssel való helyettesítését.

Tanulságok, következtetések

A kísérlet igazolta a UIUC vegyész könyvtárosaivalak feltevéseit: a kari könyvtár dokumentumbeszerzését támogató DDS-szolgáltatás értelmes vállalkozás. Olyan intenzíven periodikafüggő területen, mint a kémia, a periodikagyűjtemény kiegészítésének haszna óriási, a DDS pedig gyors és eredményes módszert kínál a gyűjteményből hiányzó cikkek beszerzésére. A költségek, beszámítva a kényelmes helyi szolgáltatás és a gyors kézbesítés adta előnyöket, versenyképesek a hagyományos KKK költségeivel. Az olvasók többsége is elfogadhatónak, hasznosnak találta ezt a szolgáltatást.

E következtetések egy olyan könyvtárban végzett vizsgálaton alapulnak, amelynek periodikaállománya megfelel a 90%-os kéréskielégítési szintnek, azaz egy már magas szintű gyűjtemény lehetőségeinek kiterjesztéséről van szó. A UIUC eredményei nem adnak közvetlen tanácsot arra, ki lehet-e váltani a folyóirat-gyűjteményt a dokumentumszolgáltatással, az azonban nyilvánvaló, hogy egy jó színvonalú gyűjtemény lehetőségeinek még jobbá tételére alkalmas a DDS, elősegíti a jobb állományelemzést, és modellül szolgál a hathatósabb szolgáltatásokhoz a szakkönyvtárban.

/CHRZASTOWSKI, T. E. – ANTHES, M. A.: Seeking the 99% chemistry library: extending the serial collection through the use of decentralized document delivery. = *Library Acquisitions: Practice & Theory*, 19. köt. 2. sz. 1995. p. 141-152./

(Zsardon Béla)

Oroszország mindenképpen be akar kapcsolódni a világ információs vérkeringésébe

A szovjet típusú zárttság hosszú évtizedei az információgazdaságban is megszűntek: Oroszország mindenképpen be akar és be fog kapcsolódni a világ információs vérkeringésébe. Ennek ma már nemcsak retorikai jelei, hanem tényleges eredményei is vannak, még ha – tudják – napjaink erőfeszítéseiről aligha lehet elénekelni: „ez a harc lesz a végső”.

Némely ez irányú erőfeszítés egyszerűnek látszik, többségük azonban eleve bonyolultnak. Ám Oroszországban az egyszerűnek látszó erőfeszítés is bonyolult. Jó példa erre az ISBN bevezetése, amelyre elvileg már 1987-ben sor került. Ám az akkori, még többé-kevésbé stabil körülmények között sem sikerült a viszonylagos teljességet elérni. Sem a kiadók, sem a terjesztők nem voltak az ilyesmire „ráhangolódva”. Később egy másfajta nehézség is keletkezett amiatt, hogy 1987 és 1995 között a kiadók száma „meghúszszorozódott”. Az új és többségükben kis és közepes nagyságú kiadói vállalkozások azt sem tudták, hogy mi is az az ISBN, még kevésbé azt, hogy mi mindenre lehet hasznosítani. (Mivel az ISBN-nel kapcsolatos forrásdokumentumunk címében is megjelenik a fenti kérdés, bizonyítja: a könyvtáros társadalom sincs tisztában vele.) A „burjánzó helyzetben” részint jelentősen megnövekedett az ISBN nélkül megjelenő művek aránya, részint pedig sok ISBN hibás volt. A hibás ISBN-ek aránya 1994-ben 10%-ot tett ki, 1995-ben – köszönhetően az intenzifikálódott tájékoztatásnak és továbbképzésnek – már csak 3%-ot.

Időközben a Szovjetunió is szétesett, aminek következtében a számára megállapított „5”-ös indikátor már nem volt alkalmas az egész korábbi makrorégióban megjelenő művek regisztrálására. Jelenleg az a helyzet, hogy a balti köztársaságokon kívül Belarusz, Moldávia, Kazahsztán, Üzbegisztán, Ukrajna, Türkmenisztán és Azerbajdzsán is az önálló regisztrálás útjára lépett. Tadzsikisztán és Kirgízia Oroszország ISBN-ügynökségébe delegálta saját könyvtermését illetően ezt a jogot. Grúzia és Örményország állásfoglalásáról nem lehet semmit tudni.

Amitől a gyakorlat gyökeres javulása, illetve az ISBN kiteljesedő könyvtári és könyvkereskedelmi hasznosítása várható, az a számítógépes munkára való áttérés végrehajtása volt 1995 folyamán.

A hasznosítás céljai között ott szerepel az orosz könyv bekapcsolódása – mégpedig e termék súlyának megfelelő arányban – a világ információs vérkeringésébe (pl. a Teleordering és az EPOS útján).

Nem mellékes célja ez az orosz Books in print katalógus megjelentetésének, amely a *Knigi v naličii i pečati* címet viseli. Az 1995. évi kínálatot és előkészületet regisztráló kötet, amely a létező 7 ezer kiadó közül 300 legfontosabbnak kapható és készülő produkcióját veszi számba, a hagyományos nyomtatott változaton kívül elektronikus változatban is beszerezhető. Ezáltal – hangsúlyozza forrásunk – merőben új kulturális helyzet keletkezett.